

навпаки. Яскравим підтвердженням цієї тези є суспільство, що трансформується, або ж так зване “аномічне” суспільство на зразок сучасного українського. Коли старі цінності вже втратили свою

вартість, а нові – ще надто розмиті і багатозначні, на перший план виступають ідентичності, що найменшою мірою піддаються змінам, зокрема гендерні, етнічні, культурно-релігійні.

Проблема домашнього насильства в Україні: на чий стороні соціум?

Ярина Возняк

Кафедра соціології та соціальної роботи, Національний університет “Львівська політехніка”, УКРАЇНА, м.Львів,
вул.С.Бандери, 12, E-mail: jarunka@i.ua

Abstract – In this article are researched the characteristic features of domestic violence in Ukraine. The author emphasizes on tight connection of Slavonic mentality and the behavior of women-victims being offended at home both with eyewitnesses of that crime. As a conclusion is offered the implementation of special subjects at schools and higher educational establishments.

Ключові слова – aggression, domestic violence, the vicious circle of violence, offence and brutal treatment to woman, gender education.

I. Актуальність дослідження

Сьогодні поставило перед суспільством безліч проблем, які викликають навколо себе неабиякий ажіотаж та потребують негайного вирішення. Проте маємо парадокс: деякі не менш болючі питання залишаються «в тіні», бо люди, яких вони безпосередньо торкаються, вважають їх своїм особистим болем і намагаються вирішити їх самостійно або ж просто змиритися із наявною ситуацією. Це стосується насамперед насильства в сім'ї, бо переважно його жертви намагаються мовчати (за даними національного опитування в США, 92% жінок вигадували лікарям пояснення своїм травмам, отриманим від побиттів чоловіком, а 57% ні з ким це не обговорювали). Ймовірно це можна пояснити страхом, що не повірять чи звинуватять, можливо, боязню ганьби для сім'ї або небажанням переживати жах та приниження знову і знову, тобто кожного разу, коли доведеться комусь про це розказувати. Але ж від замовчування кількість жертв домашнього насильства аж ніяк не зменшиться!

«Незважаючи на те, що рукоприкладство в сім'ї багатьма розцінюється як середньовічна дикість, в наш прогресивний час деякі чоловіки все ще самоутверджуються саме в такий брутальний спосіб. Мабуть немає жодної країни, де б не існувало проблеми домашнього насильства, але, мабуть, важко відшукати ще країну, де приказка “Б'є, отже любить” стала би народною». [2]. Так про проблему домашнього насильства над жінкою писала періодика сім років тому і, як бачимо, з того часу, на жаль, мало що змінилося. Ймовірно, що даються взнаки пережитки патріархальної свідомості в сучасній громадськості, та й український фольклор все ще зберігає варварські приказки: “Жінка не бита – що

хата не метена, що коса не клепана”, “Боїться – значить поважає” тощо.

II. Аналіз проблеми

Тепер найстрашніше не саме існування насильства, а те, що є люди, які не сприймають це як щось, що виходить за рамки. Мовляв, – «Це нормально, так повинно бути», – адже нас змалку вчили, що «чоловік – голова сім'ї» і його рішення приймаються не підлягають оскарженню.

По всьому світі насильство з боку подружніх партнерів калічить долі жінок, адже 50% усіх бездомних жінок та дітей – це ті, хто намагається врятуватися від насильства в сім'ї. За даними Фонду із запобігання насильству в сім'ї «кожні 9 секунд б'ють жінку, щороку б'ють понад 4 мільйони осіб». [3]. Федеральне бюро розслідувань США стверджує, що домашнє насильство – це найпоширеніша форма кривдження жінок; американки віком від 15 до 44 років потерпають від нього частіше, ніж від автокатастроф, звалтувань і вуличного пограбування разом узятих. За офіційними даними в Канаді третина жінок, які страждають від домашнього насильства, бояться за своє життя. А у США дослідники дійшли висновку, що “дім – найнебезпечніше місце для жінок, де вони найчастіше стикаються з наругою і знущанням”. [3]. Виходить, що жінка, ставши дружиною, стає менш захищеною, а не навпаки.

Слід також зауважити, що поширена думка про те, що лише в неблагополучних сім'ях трапляється домашнє кривдження, є міфом. Насильство може торкнутися будь-якої сім'ї: ні статки, ні освіта, ні національність чи сексуальна орієнтація не можуть бути своєрідним гарантом від домашнього кривдження. Доказом цього служать результати опитування, проведеного в 2000 році дослідниками компанії “Winrock International”, які констатують, що від домашнього насильства страждають не тільки незаможні родини, але й родини середнього й високого статусу. Соціологічне опитування, проведене 2005 року кандидатом філософських наук Володимиром Федориком серед дільничних інспекторів Бердянська показало цікаві результати. Відсоток насильства є високим в сім'ях з малими доходами (від 101 до 200 гривень на людину), знижується в

середньозабезпечених сім'ях (дохід від 301 до 400 гривень на особу), а потім знову зростає. [1] Справа в тому, що сварки в малозабезпечених родинах найчастіше трапляються на ґрунті зловживання алкоголем та неблагополучної атмосфери в сім'ї, а у родинах середнього статку – через недовіру, ревності, зради. Жінки з родин з високими доходами взагалі не звертаються до правоохоронних органів, побоюючись непотрібного розголошення. А це аж ніяк не означає, що в згаданій категорії родин немає таких проблем («у золоті сльози ллються»).

Згідно з даними криміналістів, близько 30% вбивств стається на сімейно-побутовому ґрунті. Щороку в Україні до судово-медичної експертизи звертаються близько 500 жінок; 2 мільйони дітей віком до 14 років разом з матерями потерпають від систематичного побиття. Для 10% дітей нещасливим результатом стає смерть, а для 2% – самогубство [2], оскільки сімейні скандали надто впливають на дитячу психіку, породжуючи неврози та психічні хвороби: чоловік б'є дружину, а в дитячій душі виникає конфронтація, адже вона любить батька і водночас хоче захистити матір. Дитині не до снаги зрозуміти, що в сім'ї не так, і часто вину за все маленька людина приписує собі. [4]

Ситуація з домашнім насильством настільки давня в Україні, що основною проблемою можна назвати навіть не саму власне наявність домашнього кривдження, а дуже низьку інформованість потерпілих жінок про психологічний і правовий аспекти, замовчування проблеми жертвами і очевидцями й відносну байдужість і влади, і громадськості. Бесіди дільничних із чоловіками є малоефективними, а чекати, доки ті нанесуть тілесні ушкодження середньої тяжкості своїм дружинам – теж не вихід. Та й, чесно кажучи, на звертання жертв домашнього насильства правоохоронні органи реагують тільки у випадку надзвичайно жорстокого побиття, що спричинило серйозні травми й поранення, а іноді й смерть. Крім того, у дільничних інспекторів просто бракує часу на прості бесіди, які вимагають також і достатніх знань з психології.

Також ми маємо проблему збору та об'єктивного оцінювання даних, оскільки результати опитувань переважно можна ділити на два фронтально протиставлені твердження: «чоловічий погляд» (вона сама напросилася) та «погляд жіночий» (нас б'ють). А в зв'язку з тим, що інформація приховується, занепокоює реальна наявність цих даних як таких. Адже українському менталітету притаманний пункт – «не виносити сміття за поріг», тому про масштаби домашнього насильства ми можемо лише здогадуватись (члени неурядових організацій та співробітники міліції, яких опитувала Міжнародна Амністія в вересні 2006 року, вважають, що від 50 до 70 % українок є жертвами насильства в сім'ї), оскільки навіть ті, хто подавав заяви в правоохоронні органи, нерідко забирали їх назад під тиском чоловіка, родичів, сусідів, навіть самих дільничних. На противагу Україні, в сусідній Польщі, потерпілий вже не може забрати подану заяву про насильство над

ним. [4] В нас взагалі можна поставити конкретне і пряме, але не дуже приємне, запитання: на чому боці суспільство, закон? На відміну від України, в більшості європейських країн із помешкання вилучають саме кривдника, а не жертву, а в нас мало того, що жінка має психологічну травму, вона ще й повинна забезпечити собі (нерідко з дітьми) житло.

Наше законодавство є поки що доволі недосконалим в цьому плані. Наприклад, якщо жінка пише заяву в міліцію, чоловік максимум сплатить штраф, причому із сімейного бюджету. Позбавлення волі на 15 діб теж не вихід – із поверненням агресора додому напади почастішають. Україні слід орієнтуватися на Захід, де люди знають, що закон один для всіх й діє він навіть в сімейному колі. Для прикладу, в Швеції чоловік знає: якщо він підніме на дружину руку, з поданням жінкою заяви його банківські рахунки будуть заблокованими. [4, с.44]. Наше ж популярне гасло «міліція з народом» можна поставити під сумнів, оскільки на звертання жертв домашнього насильства правоохоронці реагують лише у разі надзвичайно жорстокого побиття.

Отож, як це не прикро, але ми живемо у світі, однією з характерних ознак якого є насильство. Агресія – вроджений інстинкт, який супроводжує нас, хочемо ми цього чи ні. Адже часто виживає найсильніший. Так чому правила тваринного світу люди переносять у власні сім'ї?

Насильство – це застосування чи погрози застосування сили як вияву своєї волі стосовно інших, що значно обмежує можливості дій на власний розсуд того, на кого воно спрямоване і порушує громадянські права та свободи людини, призводить до фізичного, психічного чи морального страждання. Тобто суть домашнього насильства – це дисбаланс влади і постійні, обмірковані та заздалегідь вибрані шляхи контролювання партнера у стосунках замість кохання, поваги та піклування. Найчастіше, близько 85% випадків, жертвами насильства стають жінки, діти та особи похилого віку – ті, хто напевне не можуть за себе постояти і кого можна безкарно скривдити.

Психологи виділяють такі фази “кола насильства” над жінкою [2]:

1) напруга: в чоловіка певні неприємності, він роздратований, невдоволений. Намагання дружини догодити є прямо пропорційними ризикові стати звинуваченою в усіх негараздах, невдачах; 2) власне агресія: напруження зростає, доходить до критичної точки і проривається; 3) так званий “медовий місяць”: чоловік дав волю агресії і намагається виправдатись. Жінка переважно прощає і надіється, що таке більше не повториться, роблячи величезну помилку. Чим далі, тим коротшими стають проміжки між нападами агресії. Змінюється і характер “медового місяця”: чоловік вже не шукає виправдань, він звинувачує дружину в своїх вчинках – “це ти винна, довела”.

Дослідники також говорять про модель насильства як про своєрідну хвилю, що складається з «інциденту», «каяття», «надмірної сентиментальності», «старої історії», «причепливості» та наступного

«інциденту». [3] З часом інтервали між фазами все зменшуються, а напади стають все жорстокішими. Не новина, що багатьох людей, кого це на щастя не торкнулось, дивує: “Чому жінки терплять такі жахливі умови? Чому ж вони не звертаються по допомогу? Не йдуть від тих домашніх тиранів?”.

На жаль, дуже складно передбачити, якою може бути чиясь поведінка через декілька років і від потенційного насильства ніхто не застрахований, а причин, щоб приховувати домашнє насильство, придушуючи внутрішній протест, завжди є багато. Можливо, в сім'ях цих жінок теж були такі “традиції”, а діти, що живуть в атмосфері жорстокості, формують такий стереотип поведінки, і коло насильства замикається, передається “соціальна естафета” – “насильство породжує насильство” (хлопці, за батьковим прикладом, стають агресорами у власній сім'ї, а дівчата підсвідомо виходять за них заміж).

Деколи жертви дійсно не знають, до кого звернутись, а якщо і звертаються, то проблеми можуть на тому не закінчитись. Наше законодавство є поки що доволі недосконалим щодо цього делікатного питання. Наприклад, якщо жінка пише заяву в міліцію, чоловік максимум сплатить штраф, причому із сімейного бюджету. Навіть коли агресора позбавлять волі на декілька діб, він незабаром повернеться додому і напади (можете бути певними) почастішають. Україні слід орієнтуватися на Захід, де люди знають, що закон один для всіх й діє він навіть в сімейному колі. Для прикладу, в Швеції чоловік знає: якщо він підніме на дружину руку, наступного дня після подання жінкою заяви його банківські рахунки будуть заблокованими. [4].

Переважно жертви терплять насильство через страх. Коли чоловік постійно піднімає на жінку руку, змушує її мовчати, погрожуючи розправою, вона неодмінно буде його боятись. Навіть якщо жертва і зважується шукати допомогу, вона не завжди її отримує. Люди часто засуджують насильство як таке, але брутальність з боку мужчин, на жаль, розцінюють як щось не варте уваги або взагалі виправдовують її, мовляв «сама напросилась», «під гарячу руку потрапила». Крім того, якщо на людях чоловік чуйний і лагідний, то близьким важко повірити, що він здатен бити свою дружину. Отож, не маючи до кого звернутись і куди втекти (за даними МВС на кінець 2006 року, в Україні було зареєстровано 15 притулків та 46 кризово-реабілітаційних центрів; для порівняння – в одному лише Римі таких притулків 50 [4]), чимало жінок не бачать іншого виходу, як далі терпіти і жити в страху.

Нас із дитинства виховують, що жінка – берегиня домашнього вогнища, сім'я – найголовніше в житті жінки, а чоловік – голова, тому його треба покірно слухатись, догоджати і не суперечити. Часами це підштовхує жертву домашнього насильства спочатку мовчки терпіти, а потім самотужки розв'язувати свої проблеми, найчастіше шляхом самозахисту або помсти, які можуть завершитись трагічно. У деяких випадках жінки наважуються на вбивство свого

партнера аби уникнути насильства, прирікаючи дітей на соціальне сирітство.

Найчастіше причинами відсутності протистояння є:

- різні види залежності – матеріальна, психологічна, фізична;

- почуття сорому та приниженості;

- страх протистояти суспільній думці, що засуджує жінок, які “руйнують сім'ю”, а звідси – почуття меншовартості через нібито неспроможність виконати соціальну роль збереження сім'ї;

- низька самооцінка і як результат – установка про неспроможність знайти кращого чоловіка;

- бажання створити образ ідеальної сім'ї та щасливого подружжя перед іншими;

- самопожертва заради дітей – дається взнаки загальнопоширена думка про те, що в дітей повинен бути батько (який-не-який);

- хибні уявлення щодо вияву чоловічої сили. На жаль, така жінка не розуміє, що особа чоловічої статі, яка має нахабність вивищуватися за рахунок слабших, тим самим показує не що інше як свою низькість і невпевненість в собі, бо груба неотесана сила не має нічого спільного з внутрішньою міццю, на яку людина може опертись. Деколи жінки вважають, що такий чоловік матиме силу постояти за неї, захистити, коли це буде необхідно. Але фактично жінці потрібен захист від самого чоловіка;

- припущення про випадковість. Так можна назвати дії в стані афекту, коли чоловік піднімає руку на близьких, перебуваючи в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, і з цим можна якось справитись. Проте афект не можна плутати з насильством, яке є продуманим розрахунком, тобто це постійні, обмірковані і заздалегідь вибрані шляхи контролювання партнера, а не хаотичні неконтрольовані вибухові емоції. Тут зовсім очевидно, що багато залежить від реакції жінки на “перший раз”: вона повинна показати, що не терпітиме цього ані секунди. Якщо реакція жінки нібито говорить: “Після цього я не стану з тобою жити”, тоді є шанси, що таке більше не повториться. Насильству нема виправдання і потурати йому ні в якому разі не можна. Спроби завоювати любов чоловіка, догоджаючи йому та підкорюючись у всьому, приречені на провал. Якщо сильна стать щось і здатна оцінити, так це силу особистості іншого – в такій ситуації самопожертва не варта і ламаного гроша.

Також не слід забувати і про існування психологічного насильства, яке, на відміну від фізичного, практично неможливо зафіксувати, та й нерідко самі люди можуть не розцінювати певне ставлення до себе як психологічне кривдження.

Взагалі українським сім'ям притаманний клубок насильства, коли і чоловіки, і жінки є і кривдниками, і жертвами. Психологи сходяться на думці, що чоловіки більше схильні до фізичного, а жінки – до психологічного насильства, що пояснюється гендерними особливостями. Справді, чоловіки звикли досягати бажаного силою (мабуть тому, що вона вважається більш дієвим та помітним фактором,

внаслідок чого, на їх думку, результати є швидкими та явними), а жінки – невидимим тиском (переважно це поступові непрямі завуальовані дії, що можуть вилитися у форми шантажу, маніпуляцій). З боку жінок можна говорити про навішування чоловікам ролі так званого «психологічного імпотента» – це наголос на чоловічих недоліках, помилках, нездатності щось зрозуміти («ти мене не любиш/розлюбив, не розумієш», «я тебе просила, а ти цього не зробив»). Здавалося б, це здійснюється жінками з метою стимулювання виправлення ситуації, проте найчастіше результати є прямо протилежними – чоловіча самооцінка є дуже чутливою до критики і чоловікові дати волю образі та агресії набагато легше, ніж працювати над собою.

На жаль жіночі методи досягнення бажаного спричинили ситуацію, що у суспільстві прижилася думка, що саме жінка провокує інцидент насильства. Навіть більше, закон України «Про попередження насильства у сім'ї», що був підписаний Президентом 15 листопада 2001 року і набув чинності у січні 2002, містить статтю 11, яка визначає так звану віктимну поведінку («поведінку жертви домашнього насильства, яка провокує насильство») і передбачає висунення офіційного попередження про її неприпустимість жертві (переважно після оголошення такого попередження жінки більше не скаржаться). У відповідь на це в листопаді 2006 року Міжнародна правозахисна організація "Amnesty International" репрезентувала спеціальну доповідь по Україні, що називалась «Насильство в сім'ї: звинувачуючи жертву» та базувалася на результатах моніторингу дотримання прав жінок. Представники цієї організації заявили, що стаття «Про віктимну поведінку» суперечить нормам міжнародного права, підписантом якого є Україна. [6]. Термін віктимність означає суб'єктивну схильність особи стати жертвою обставин і він аж ніяк не може слугувати виправданням кривдника за напад. Є всі підстави вважати, що це є перекиданням відповідальності з кривдника на жертву, оскільки мабуть так само виглядало б звинувачення жертви квартирного злодія, що погано були закриті двері і тому її обікрали. Можливо жінка і винна, але міліції та державі слід спрямувати свої зусилля не на повчання жертви «як виправити свою поведінку», а на те, щоб забезпечувати її належним захистом та притягувати до відповідальності винуватця. Цілком можливо, що ті, хто створював закон «Про попередження насильства в сім'ї», самі чинять у власних сім'ях насильство, як фізичне, так і моральне.

III. Пропозиції щодо подолання та профілактики домашнього насильства

Щодо безпосередніх випадків домашнього насильства, то в даній статті висловлюється припущення, що робота повинна проводитися не лише із жертвою, а й з кривдником, який теж підсвідомо страждає та потребує психологічної допомоги. Соціальний працівник повинен допомогти чоловікові розібратись в собі та не шукати «крайнього», осмислити причини накопичення внутрішньої агресії

та проводити тренінги для формування навичок її подолання.

На думку автора дослідження, домашнє насильство – це насамперед гендерна проблема, що базується на особливостях українського менталітету. Це бере свій початок в патріархальних установках та стереотипах, прищеплених нам з дитинства. Саме тому варто було б приділити набагато більшу увагу питанням виховання молоді саме в плані того, на яких засадах будувати сім'ю, якими мають бути стосунки та взаємні обов'язки в сімейному колі, адже соціальна ситуація в Україні така, що не кожен має досвід моделей взаємовідносин у сім'ї. Для прикладу, такі повноваження можуть перебрати на себе вищі навчальні заклади і ввести відповідні загальні дисципліни (маскулінність та фемінність, створення сім'ї), адже, на жаль, в українському суспільстві через ряд соціальних проблем споконвічний інститут сім'ї дещо дисфункціонує та не зовсім виконує свої первинні обов'язки належного виховання дітей. Молодь слід навчати міжособистісного спілкування та конфліктного менеджменту, здатності до компромісів, вміння подолати внутрішньої агресії. Хорошим прикладом такої пропозиції може бути Український католицький університет у Львові та його Інститут родини та сімейних відносин.

На державному рівні рекомендовано вилучити із Закону «Про попередження домашнього насильства» статтю 11 «Про віктимну поведінку» та взяти до уваги закордонний досвід боротьби із насильством та захисту прав потерпілих жінок.

Також робота на макрорівні повинна відбуватись у формі ротачії відповідної соціальної реклами, що пропагувала б цінності сім'ї та шлюбу та неприпустимість насильства, а також надавала б інформацію, куди можна звернутись по допомогу у кожному населеному пункті у випадку домашнього чи будь-якого іншого кривдження.

Висновок

У даній статті розглянуто українське домашнє насильство через призму менталітету нашого народу: причини існування, замовчування та відтворення.

Пропонуються шляхи вирішення даної проблеми через введення спеціальних навчальних курсів для підвищення якості гендерного виховання та налагодження ефективної комунікації у подружжі, вміння долати агресію та управляти конфліктами.

References

- [1] Погляд поліції на проблему насильства в сім'ї. Газета «Бердянские ведомости» №90 (173), 16.11.2005.
- [2] Журнал «Лиза» №49, 2.12.2002. – с. 10-11.
- [3] Проект Гармонія. Громадська програма із запобігання насильству в сім'ї. – Львів, 14-20.04.2000. – с.95.
- [4] Журнал «Корреспондент» №10 (249). – 17.03.2007. – с. 41-44.
- [5] <http://uk.wikipedia.org/wiki/Агресія>.
- [6] Звіт Міжнародної Амністії «Насильство в сім'ї: звинувачуючи жертву(листопад 2006 року)»